

Robert Fruin
HET VOORSPEL VAN
DE TACHTIGJARIGE
OORLOG

'Fruin is de vader van de Nederlandse geschiedwetenschap.'

American Historical Review

HET VOORSPEL VAN DE TACHTIGJARIGE OORLOG

Het was onze bedoeling een introductie bij dit boek te laten schrijven door de hoofdredacteur van het *Historisch Nieuwsblad*, Frans Smits. Zijn voortijdig overlijden op 27 juni 2017 heeft dat helaas voorkomen. Net als Fruin was Frans Smits een onvermoeibaar pleitbezorger van de geschiedschrijving.

Robert Fruin
HET VOORSPEL VAN
DE TACHTIGJARIGE
OORLOG

Uitgeverij Omniboek

Uitgeverij Omniboek
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

© 2017, Uitgeverij Omniboek

Oorspronkelijk verschenen in *De Gids* 1859, II, p. 741 e.v. en *De Gids* 1860, I, p. 182 e.v., 371 e.v.

Omslagontwerp en vormgeving binnenwerk Studio Mol

Omslagbeelden (vlnr):

Lamoraal graaf van Egmont, prins van Gavere.

Willem van Oranje door Anthonis Mor, omstreeks 1554.

Philippe de Montmorency, graaf van Horne, (kopie naar) Anthonis Mor, 1562. Rijksmuseum Amsterdam. De afbeelding is gespiegeld.

Bewerking Marja van der Linden-Taal

ISBN 9789401911320

ISBN e-book 9789401911337

NUR 688

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

VOORWOORD

De Nederlandse Opstand of Tachtigjarige Oorlog is de strijd van het opstandige deel van de Nederlandse gewesten tegen hun landsheer, de Spaans-Habsburgse koning Filips II. De opstand leidde uiteindelijk tot een splitsing van de Nederlanden in de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden. In het noorden werd de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden gevormd. De Zuidelijke Nederlanden, grotendeels het latere België, bleven onder Habsburgs bewind.

Benoeming

In 1860 vond aan de Rijksuniversiteit Leiden een belangrijke benoeming plaats. De zesendertigjarige Robert Fruin (1823-1899) werd benoemd tot hoogleraar vaderlandse geschiedenis. Het was voor het eerst dat het vak een eigen leerstoel kreeg. Robert Fruin had opzien gebaard door als docent van een gymnasium het boek *Tien jaren uit den Tachtigjarige Oorlog 1588-1598* te publiceren. Het zou zijn enige publicatie in boekvorm blijven tijdens zijn leven. Sindsdien werd Fruin door iedereen geconsulteerd met vraagstukken over de opstand. Een *jeune premier* met veel kennis: het was een ideale start.

Robert Fruin maakte de verwachtingen meer dan waar. Rond 1900 was hij de verpersoonlijking van het wetenschappelijke vak vaderlandse geschiedenis geworden. Hij zou dat lang blijven, zelfs tot diep in de twintigste eeuw. In het buitenland werd zijn faam als kenner van de Nederlandse geschiedenis erkend, hoewel men wel vond dat de wereldgeschiedenis er bij hem bekaaid van afkwam, wat ook zo was. Zijn leven en werk beperkten zich tot Nederland. Maar zijn studenten hadden diep ontzag voor hem, ook toen ze zijn opvolgers werden. Dat ontzag werd breed gedeeld.

Robert Fruin stond bekend als een kamergeleerde. Hij leefde voor de wetenschap. Hij streefde naar een *conciliante* geschiedschrijving – het goede tonen van alle partijen uit het vaderlandse

verleden. Die opstelling wekte nauwelijks kritiek, de invulling ervan wel. Zijn vaderlandsliefde, zijn verering van de monarchie, zijn passie voor de eenheidsstaat en zijn victoriaanse moraal werden (vooral later) punten van kritiek. Hoe kon deze conservatief-liberale, protestante fan van Thorbecke nu onpartijdig oordelen over de rooms-katholieke kerk?

Hoewel zijn colleges gedegen maar saai werden genoemd en hij te wetenschappelijk was om toegankelijk te zijn, had Fruin één groot voordeel: hij kon uitstekend schrijven. En dat deed hij niet in boekvorm, maar in essays en artikelen. Uiteraard in wetenschappelijke en vaktijdschriften, maar veel van zijn bijdragen werden gepubliceerd in het algemeen-culturele maandblad *De Gids* (sinds 1837). Ook *Het voorspel* verscheen in *De Gids*, als studie naar aanleiding van zijn recensie van het werk van de Amerikaanse historicus John L. Motley. Fruin richtte zich dus niet tot vakgenoten maar tot zijn tijdgenoten, die kleine elite die stemrecht had en zich erudiet en verheven boven 'het gepeupel' waande. Hij mopperde wel op dit algemene publiek, maar vond dat het zijn taak was de burgers van zijn land op te voeden met zijn standpunt over staat, monarch en historie.

Nu de Tachtigjarige Oorlog weer massaal in de belangstelling komt te staan, is er alle reden deze briljante en helder geschreven introductie op de Nederlandse Opstand opnieuw uit te geven.

Verantwoording

De uitgever heeft ervoor gekozen dit werk niet te laten bezorgen door historici of ongewijzigd te herdrukken. Dit is in het verleden al gedaan, en deze bewerkingen zijn te vinden op het internet. Robert Fruin schreef zijn opstellen en artikelen voor gewone burgers, niet voor studenten en vakgenoten. Iedere generatie kan opnieuw Fruin lezen. Daarom is deze editie van *Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog* hertaald, zodat we zijn ideeën ook nu zonder moeite kunnen lezen.

De uitgever

HET VOORSPEL VAN DE TACHTIGJARIGE OORLOG

Een essay naar aanleiding van de titels

De opkomst van de Nederlandsche Republiek, door John Lothrop Motley, met inleiding en aantekeningen van dr. R.C. Bakhuizen van den Brink. (Afl. 1-6.). Van Stockum, 1859.

Het jaar 1566, een historische proeve uit den Nederlandschen vrijheids-oorlog. Merendeels naar onuitgegeven bescheiden bewerkt door M.L. van Deventer. Nijhoff, 1856.

Nederland's opstand tegen Spanje, in zijn beginselen, aard en strekking geschetst door Johs. van Vloten. De erven F. Bohn, 1856.

I

‘Het werk van Motley komt mij voor een zo degelijke grondslag te leggen voor de geschiedenis van de wording van het Gemenebest der Verenigde Nederlanden, dat het bijna plicht wordt alles bij te dragen wat men zelf bezit om op die grondslag voort te bouwen.’

Zo gunstig oordeelt Bakhuizen van den Brink, in zijn inleiding tot de Nederlandse vertaling, over Motleys beroemde boek *De opkomst van de Nederlandsche Republiek*. Wij zijn het met dat gunstige oordeel eens; in het belang van de vaderlandse geschiedenis vinden ook wij het wenselijk Motleys boek als handboek aan te nemen. Wij hebben er dan ook voor gekozen het boek waar nodig aan te vullen en te verbeteren, in plaats van te beginnen aan het samenstellen van een nieuwe beschrijving. Juist zo'n doorlopend verhaal geeft ons een nuttig overzicht van wat er al voor de verzameling van het materiaal en voor de verwerking ervan gedaan is; het vestigt onze aandacht op de hiaten die er in onze wetenschap nog bestaan; en het prikkelt ons door het opwekken van de publieke belangstelling

tot het opsporen van nieuwe bronnen, tot vernieuwd onderzoek van wat nog maar gebrekkig begrepen wordt.

Die goede gevolgen zijn ook hier niet uitgebleven. Door het lezen van Motleys boeiende verhaal, dat uit de berichten van zoveel getuigen is opgemaakt, is bij het publiek de belangstelling in bronnenstudie weer gewekt. Een vereniging van mannen van aanzien en geleerdheid heeft zich in België gevormd met het doel om nog onuitgegeven of zeldzaam geworden gedenkschriften uit de tijd van de opstand tegen Spanje aan het licht te brengen. Daardoor zijn al enige hoogst belangrijke bescheiden in druk gegeven, zoals de *Mémoires de Pasquier de la Barre*, die Motley nog in handschrift gelezen had, en de *Description de l'estat, succès et occurences advenues au Pais-Bas au faict de la religion* van Jacob van Wesenbeke, die tot nog toe bijna uitsluitend uit een slordige vertaling bekend was. Binnenkort zullen wij het levendige verhaal van Pontus Payen, dat nog nooit gedrukt is, ontvangen, terwijl nog andere, even belangrijke uitgaven ons zijn toegezegd.

In Nederland is voor het uitgeven van onbekende bescheiden nog weinig gedaan. Maar de heer Van Deventer heeft over het jaar 1566 een merkwaardige proeve geleverd, grotendeels bewerkt naar de oorkonden die de heer Bakhuizen van den Brink uit de archieven van België en van Nederland verzameld had. De heer Van Vloten heeft het archief van Brussel zelf bezocht en uit de overvloed van materiaal die hij daar gevonden heeft, zijn voordrachten opgesteld, waarin sommige hiaten van Motleys geschiedenis aangevuld en diverse kleine onnauwkeurigheden verbeterd worden. De heer Bakhuizen ten slotte heeft zijn medewerking aan de vertaling van het boek van Motley verleend. In breedvoerige aantekeningen en in een meesterlijk geschreven inleiding poogt hij juist datgene te verhelpen waarin de schrijver vooral tekortschiet: de opvatting van de drijfveren die de geschiedenis van de opstand bewegen, de beoordeling van de daden en bedoelingen van de hoofdpersonen. Wij betreuren het dat die aantekeningen, die in het begin zo rijkelijk voorkomen, al snel schaarser worden en gaandeweg ophouden.

Heeft de haast waarmee het nodig scheen de vertaling aan de lezers in handen te geven, misschien het gelijktijdig uitgeven van de aantekeningen moeilijk gemaakt, en mogen wij dus verwachten dat, als de vertaling voltooid is, de aantekeningen die wij node zouden missen, alsnog in een aanhangsel volgen? Wij hopen het. De heer Bakhuizen heeft zelf erkend dat het 'bijna plicht' is om aan het werk van Motley toe te voegen wat wij ter verbetering kunnen bijdragen. En wie heeft zo'n overvloed van bijdragen klaarliggen als hij, op wiens bijdragen stelt het publiek zo'n hoge prijs als op de zijne?

Wijzelf willen naar ons vermogen meewerken om tot een juistere kennis van dit belangrijke tijdvak van onze geschiedenis te komen. Wij hebben geen nog ongebruikte bronnen ontdekt. Wij hebben geen andere bescheiden geraadpleegd dan die onze bibliotheken ons aanbieden. Maar kan daarom ons opstel niets nieuws bevatten? Zijn de oude bronnen al volkomen uitgeput? Is de samenhang der gebeurtenissen, waaruit zij zo vaak beoordeeld moeten worden, al overal correct aangewezen? Ik waag dat te betwijfelen. De lezing van Motleys boek heeft mij gestimuleerd tot het opzettelijk onderzoeken van zijn bronnen, en die studie heeft mij een andere voorstelling van de feiten, van hun oorzaken en samenhang gegeven dan ik in zijn boeiende beschrijving had aangetroffen. Ik wil die uitkomst aan het oordeel van mijn lezers onderwerpen. Ik ga ervan uit dat zij het werk van de Amerikaanse schrijver kennen. Nu het in de Nederlandse vertaling binnen ieders bereik gebracht is, zou het een schande zijn als de landgenoten verzuimden te lezen wat de vreemdeling belangrijk genoeg geacht heeft om te beschrijven. Ik ga er dus van uit dat de feiten waarover wij handelen, reeds bekend zijn; ik zal ze na Motley niet nog eens verhalen. Alleen over de betekenis van de feiten in hun onderlinge verband, en in samenhang met de algemene Europese geschiedenis, veroorloof ik mij enige opmerkingen. Om niet al te uitvoerig te worden, bepalen wij ons voorlopig tot het tijdperk dat aan de komst van Alva voorafgaat.

Het wordt algemeen erkend: Motley munt uit in het beschrijven. Hij is een bekwaam stilist, en de sympathie die hij voelt voor het volk, wiens lijden en strijden hij schildert, geeft kleur en gloed aan zijn taferelen. Maar minder gelukkig is hij in het doorgronden van de verborgen oorzaken die de voorvallen teweegbrengen; van de beweegredenen die zo en niet anders doen handelen. Wat de getuigen die hij oproept berichten, weet hij beter dan zij na te vertellen; maar hij ondervraagt hen niet scherp genoeg naar hetgeen zij soms maar terloops, met een enkel woord, aangeven; hij maakt uit hun getuigenis niet alles op wat erin ligt. Zo komt hij niet altijd tot een juiste waardering van de daden en de bedoelingen van de handelende personen. Het 'hoe' is in zijn verhaal meestal juist weergegeven; het 'waarom' is niet altijd even duidelijk verklaard. Gedeeltelijk komt dat doordat de schrijver zich al te nauw bij zijn onderwerp bepaald heeft. Hij heeft zijn oog niet ver genoeg laten gaan over datgene wat eraan vooraf was gegaan, niet genoeg over de gebeurtenissen die in de omgeving tegelijkertijd plaatsvonden. En juist in deze omstandigheden ligt niet zelden de aanleiding tot dat wat hier in het land gebeurde. Door dit uit het oog te verliezen, wordt hij ten aanzien van sommige hoofdpersonen van zijn verhaal onredelijk. Zijn oordeel over Karel V, die hij in een ander licht dan in dat van zijn eeuw beschouwd heeft, is te hard: de heer Bakhuizen heeft dat aangetoond. Zijn veroordeling van sommige regeringsdaden van Filips en Granvelle berust op onhoudbare gronden. Over het algemeen heeft hij begrip voor de vrijheidsliefde die het Nederlandse volk bezielde, maar hij heeft geen besef van het recht der regering die de moderne staat op de puinhopen van de middeleeuwse privileges moest stichten. En toch had de grote Ranke, wiens werken hij bestudeerd heeft, die tijdgeest meesterlijk getekend, en het juiste standpunt aangewezen waaruit onze vrijheidsoorlog bekeken moet worden. Het overzicht dat Ranke van dit tijdvak van onze geschiedenis in enkele bladzijden gegeven heeft, hoewel in bijzonderheden onnauwkeurig – zoals te verwachten was, aangezien hij het slechts zijdelings behandelde – is ter beoordeling van de opstand

tegen Spanje van hoger waarde dan menige uitvoerige beschrijving. De eigenaardigheid van de Nederlandse onlusten, te midden van de algemene beweging die over geheel Europa tegelijkertijd plaatsvond, wordt ons in enkele maar vaste trekken sprekend voor ogen gesteld.

Gedurende het tijdvak waarin onze vrijheidsoorlog valt, ontwikkelt zich de hedendaagse staat uit de afgeleefde middeleeuwse leenstaat, in het ene land iets vroeger, in het andere iets later, en onder een verscheidenheid van vormen, waarin zich het karakter der verschillende volken vertoont. Het algemene van deze staatshervormingen bestaat hoofdzakelijk hierin dat, in plaats van de vroegere zelfstandigheid van corporaties en personen, ondergeschiktheid aan een centrale regering gevraagd wordt, en in plaats van de aloude afzondering van de maatschappelijke standen, de eenheid der natie opkomt. De vrijheid wordt ingeperkt in het belang van de orde. Dat vereisten de toenemende nijverheid en handel, die, meer nog dan vrijheid, veiligheid en orde behoeften om hun werkkring uit te breiden. De bevoorrechte standen van de middeleeuwen hadden vooral voor hun eigen voorrechten en vrijheden gewaakt; de derde stand zoekt bij zijn opkomen bescherming voor zijn arbeid in een krachtige regering. Hij wordt de getrouwe bondgenoot van de vorsten, die tot uitbreiding van hun gezag de adel en de geestelijkheid vernederen.

Wat ook in onze dagen het verwijt is aan de materiële belangen, dat zij de handhaving van de volksrechten en vrijheden in de weg staan, kon hun toen al met recht ten laste worden gelegd. Dat in zo menige staat de middeleeuwse vrijheid in volstreekte onderwerping aan een regering is overgeslagen, hebben wij hoofdzakelijk aan de liefde tot orde te danken, die de derde stand tot een al te onvoorwaardelijke bondgenoot van heerszuchtige vorsten gemaakt heeft. Want die hervorming in het belang van de orde ging overal met wanorde, met burgertwisten gepaard: het bestaande week niet voor het nieuwe zonder weerstand. Om die weerstand te overwinnen, liet de derde stand de regering een overmacht verwerven, waarvoor hij in het vervolg zelf bukken moest.

Justitie en politie zijn de handhavers van de orde, de pijlers waar

de moderne staat op rust. Met die nieuwe staat komen dan ook gelijktijdig de staande legers en de koninklijke gerechtshoven tevoorschijn. Om die dienaars te onderhouden, schieten de gewone staatsinkomsten tekort: geld verkrijgen wordt een levenskwestie voor de regeringen, en de vorsten laten niets onbeproefd om het recht te verwerven van eigenmachtig belastingen te heffen.

In ons land hebben de Bourgondische en de Oostenrijkse hertogen die nieuwe staat gesticht.¹ Terwijl zij hun gebied over de zeventien provinciën gaandeweg uitbreiden, nemen zij continu in macht toe en verschaffen zich meer en meer de middelen die zij nodig hebben om de moderne staat te grondvesten. De eenheid van de staat zoeken zij door eenheid van rechtspraak voor te bereiden; aan de Hoge Raad, die zij oprichten, wensen zij de provinciale Hoven ondergeschikt te maken. Boven de Rekenkamers² stellen zij een Raad van Financiën, die voor het geldwezen zijn moet wat voor de rechtspraak de Hoge Raad is. In de Raadsheren en de hoofden van Financiën verwerven zij zich een lichaam van ambtenaars, geschikte werktuigen in de hand van de regering, waarvan hun toekomst afhangt, vol dienstijver en *esprit de corps* en zonder medelijden met het volk. In de benden van ordonnantie vormen zij de kern van een staand leger, die zij echter spoedig als te nationaal en te onafhankelijk laten vervallen en door uitheemse huurlingen vervangen. Geholpen door de geest des tijds, die zich in hun richting beweegt, naderen zij meer en meer hun doel: volstreekte beheersing van de natie.

Helaas vervreemden zij zich tevens hoe langer hoe meer van hun Nederlandse onderdanen. De erfdochter van Bourgondië brengt de kroon der Nederlanden in het Oostenrijkse huis over. Haar zoon huwt een prinses van Spanje, die ten gevolge van een reeks sterfgevallen erfdochter wordt: Spanje en Nederland komen uiteindelijk onder één kroon.

Weinig dagen verdienen zo zwart in onze jaarboeken aangetekend te staan als de 20e juli van het jaar 1500³, de sterfdag van de nauwelijks tweejarige infant Don Miguel, de zoon van Emanuel van Portugal en van wijlen de oudste dochter van Ferdinand en

Isabella. Was hij in leven gebleven, dan had hij Portugal met Spanje verenigd; een vereniging die, als zij op deze vreedzame wijze gebeurd was, voor beide staten heilrijk geweest zou zijn. Maar hij stierf, en door zijn dood bleef Portugal van Spanje gescheiden – tot Filips het tachtig jaar later met geweld erbij inlijfde – en zijn erfrechten gingen over op de jongere zuster van zijn moeder, die kort tevoren het leven geschonken had aan Karel V. Zo werd de erfenis van Spanje bij die van Nederland gevoegd: twee natiën, ver uiteen gelegen, die niets gemeen hadden, van verschillende taalstam, van verschillende zeden, met strijdige belangen, werden als bij toeval aaneengekoppeld. Hoeveel bloed zou er stromen, hoeveel tranen zouden er gestort worden, eer die onnatuurlijke vereniging weer verbroken zou zijn.

In Nederland geboren en opgevoed, was Karel V een Nederlander in zijn hart. Hij moest zijn regering over Castilië beginnen met het onderwerpen van de opstandige steden, die erg boos waren om de voorkeur die de landsheer aan zijn Nederlandse gunstelingen betoonde. Spanje leed het eerst onder de rampen die uit zijn vereniging met het ongelijksoortige Nederland ontstonden. De Castiliaanse boer⁴ die eens, niet wetend wie hij voor zich had, aan Karel zelf verklaarde dat van al de vorsten die hij op de troon van Castilië had gezien, verreweg de slechtste koning Karel was, die Spanje, uit liefde voor zijn overige staten, telkens verliet en vergat, uitte slechts wat de gehele natie op het hart had. Het was niet het belang van Spanje waarnaar de keizer van het Heilige Roomse Rijk regeerde. Maar dat kon op den duur zo niet blijven: het machtige Spanje kon niet voortdurend achterstaan in de achting van zijn landsheren. De zoon van Karel groeide in Spanje onder Spanjaarden op en voelde zich Spanjaard. Toen hem de Duitse keizerskroon ontgaan was, koos hij Castilië tot steunpunt van zijn regering; naar de belangen van Spanje ging hij zijn grote rijk besturen. Nederland werd de vazal van de vreemdeling, die nog tot voor kort ondergeschikt was geweest.

En die achteruitzetting had plaats te midden van de staatshervorming die wij zo-even beschreven. De regering, wier taak het

was haar beschermend gezag ten nadele van oude voorrechten en vrijheden uit te breiden, werd een vreemde, een gewantrouwe regering, die, vereenzelvigd met de Spaanse landaard, naar rechtsbegrippen en met middelen te werk ging waarvan het Nederlandse volk een afschuw had. Zo was nu al bij de aanvang te voorzien dat volk en regering in een strijd verwickeld zouden raken.

Overall elders heeft de regering bij haar staats hervorming tegenstand ontmoet: zij die erdoor leden, zijn in verzet gekomen. Maar overall heeft zij bij een deel van het volk steun en bijstand gevonden. Alleen in Nederland niet. Daar verenigden adel en geestelijkheid en burgerij zich tegen de regering. Natuurlijk, de regering was immers vreemd, antinationaal; haar tegenstanders kwamen op voor de natie, in naam van de natie. Alleen de godsdiensttwisten hebben later aan de regering een partij bezorgd, zonder welke zij zich niet staande had kunnen houden.

Ziedaar het oogpunt waaruit wij, als ik mij niet vergis, de strijd tegen Spanje moeten beschouwen. Niet om deze of gene handeling van de regering is het volk in opstand gekomen; niet om de geloofsvervolging, niet om de tiende penning.⁵ Maar het voelde dat een antinationale regering het een andere weg op dreef dan die het altijd bewandeld had; een weg die naar het verderf leidde. Na langdurig tegenstreven, na duchtig gezweept en gespoord te zijn, wierp het ten laatste, als een moedig ros, de roekeloze ruiter af en koos zijn eigen weg.

Bekijken wij de opstand vanaf deze kant, dan zullen wij, geloof ik, ook gunstiger en billijker oordelen over de Spaanse regering, in het bijzonder over koning Filips. Hij was een Spanjaard, en als zodanig moet hij beoordeeld worden. Hoe kunnen wij verklaren dat hij, die in onze jaarboeken als een Tiberius, als een Nero staat aangeschreven, in de geschiedenis van Spanje als een voortreffelijk, bijna als een heilig koning geprezen wordt? De oplossing ligt in het verschil tussen het Spaanse volkskarakter en het onze. De inquisitie, die ons een gruwel is, was in de ogen van de Spanjaarden een noodzakelijk en heilzaam middel van regeren. De absolute monarchie,

die met de vrijheidsliefde van de Nederlanders in strijd was, vond bij de Spaanse natie steeds minder tegenstand. De koning, die dus in overeenstemming met de volksbegrippen en zeden regeerde, was voor Spanje een nationaal en goed koning. Voor ons, die naar andere zeden en andere begrippen leven, was hij een dwingeland, die wij met recht weerstonden.

Want welk recht is heiliger dan het recht van de natie om naar haar zeden en gebruiken geregeerd te worden? De voorstanders van het goddelijk recht der overheid en van de verplichting der onderdanen tot lijdelijke gehoorzaamheid, kunnen zien hoe zij de opstand der vaderen zullen wettigen. Wij voor ons, instemmend met onze dappere voorouders, achten de natie niet gebonden aan een regering die, vreemd van landaard en karakter, regeren wil naar uitheemse beginselen van recht en plicht, tegen de zeden en belangen van het volk in.

Zo was dus, naar onze overtuiging, het goed recht aan de kant van de groten en de Staten, die het volk in bescherming namen tegen de regering. Maar daarmee ontkennen wij niet dat hun gedrag ook door minder edele drijfveren bestuurd werd. Niemand die onbevangen de talrijke brieven doorleest die uit deze tijd tot ons gekomen zijn – de briefwisseling van Granvelle en van de landvoogdes met de koning en met zijn Spaanse ministers, en die van Oranje met zijn vrienden – kan ontkennen dat de tegenstanders van de regering vaak uit eigenbelang, uit gekrenkt eergevoel, uit heerszucht handelden. Maar hun belang en hun hartstocht waren één met de begeerten en belangen van de natie. En als niemand edel en groot mocht heten dan die zichzelf om het algemeen belang verloochent, hoe weinig grote mannen zou de geschiedenis dan kunnen aanwijzen. Ook zij zijn roemwaardig die, zoals de voorvechter van onze vrijheidsoorlog, hun toekomst onafscheidelijk aan die van de natie verbinden. Overwinnen zij, dan geeft het gelukkige volk hun de eer bij de zegepraal; vallen zij in de strijd, dan blijft het verre nageslacht hen eren als de martelaars der vrijheid.

De geschiedschrijvers beginnen doorgaans hun verhaal van het-geen er tussen het Nederlandse volk en zijn regering is voorgevallen, bij het vertrek van Filips naar Spanje in 1559.⁶ Uit de vier voorafgaande jaren van zijn regering vermelden zij alleen de oorlog tegen Frankrijk, de slagen van St.-Quentin en Grevelingen, het krijgsbeleid van Egmont, de moed van de Nederlandse edelen en de zware beden*, door het volk aan de koning toegestaan. Van de binnenlandse aangelegenheden spreken zij meestal met geen enkel woord. Trouwens, zij vinden daarvan in hun bronnen weinig of niets, slechts enkele berichten, die evenwel, zorgvuldig vergeleken en met elkaar in verband gebracht, ons in staat stellen om tenminste te gissen hoe in die tussentijd de verhouding van de regering tot de groten geweest zal zijn.

Toen Karel V zijn stellige voornemen om afstand te doen van de regering, het eerst te kennen gaf, vreesden zijn vertrouwde raadslieden voor de toekomst van de monarchie. Zij voorzagen dat Filips op andere wijze en naar andere beginselen dan zijn vader regeren zou. Granvelle⁷, die in de laatste jaren de meeste invloed op de keizer had uitgeoefend, en die in het afwijken van de tot nu gevolgde gedragslijn het verlaten van de enige juiste weg zag, was bezorgd voor zijn toekomst en die van de staat.⁸ Zijn creatuur** Viglius van Zuichem, die als president van de Geheime Raad de eerste plaats na de landvoogdes in de Nederlandse regering bekleed had, deelde zijn bezorgdheid en dacht erover zijn ambt te verlaten⁹, temeer omdat ook de landvoogdes Maria, koningin-weduwe van Hongarije, vastbesloten was om tegelijk met de afstand van de keizer het bewind over Nederland neer te leggen.

* Een bede is een plechtig verzoek om geld, vroeger door de landsheer aan de steden gedaan, een soort belasting, red.

** Een creatuur is iemand die uitsluitend door toedoen en als gunst van een hoger geplaatste zijn positie verkregen heeft en dus geheel van hem afhankelijk is, red.

Religieuze intolerantie is bepalend geweest voor het uitbreken van de Opstand in de Nederlanden. Al in 1517 vaardigde landsheer Karel V wetten uit – plakaten genaamd – die ketterij verboden: het drukken, schrijven, verspreiden en bezitten van ketterse boeken en afbeeldingen werd met de dood bestraft, net als het bijwonen van ketterse bijeenkomsten, het prediken van een tegendraadse religie en het huisvesten van kettters.

In Duitsland voerde Karel en sinds 1559 zijn zoon Filips II al een ware godsdienstoorlog tegen onwillige vorsten en burgers. In de Nederlanden, het land van Erasmus met zijn open grenzen en internationale handel, raakte hervormingsgezinde opvatten snel verspreid. De repressie verhevigde en in de 17 provinciën verdrievoudigde het aantal publieke executies.

Er heerste verwarring bij de hoge edelen, zoals Willem van Oranje en de graven van Hoorne en Egmond. Moesten ze trouw zijn aan de katholieke kerk, of opkomen voor de slachtoffers van geloofsvervolgging? Waren ze hun wettige heer gehoorzaamheid verschuldigd, ook als ze daarmee hun eigen macht en invloed zouden verliezen?

Robert Fruin staat bekend als de vader van de Nederlandse geschiedwetenschap en was de eerste hoogleraar geschiedenis in Leiden. Hij schreef *Het voorspel van de Tachtigjarige Oorlog* in 1859. Het is nog steeds een van de beste publicaties ooit over het conflict. Dit betoog over wat er voorafging aan de oorlog – de Reformatie en de Beeldenstorm – is ook nu nog cruciaal om het tragische vervolg te begrijpen. Een klassieker uit de Nederlandse geschiedschrijving, hertaald voor een breed publiek.

Uitgeverij Omniboek

WWW.OMNIBOEK.NL

NUR 688

ISBN 978 94 019 1132 0

9 789401 911320